ISSN 0134—5222

Улдуз

'86

11

Токај Мәммәдов. Сәмәд Вурғунун портрети.

ИЛҺАМ АЛОВЛАРЫ

Сәмәд Вурғун поезијасы һаваја, суја, чөрәјә бәрабәр иди. Шаирин өзү исә сәнәтсевәрләрин көзүндә пејғәмбәр кими мүгәддәс шәхсијјәтә чеврилмишди. Чүнки Вурғун ше'ријјәтинә мәһәббәт ајларын, илләрин сынағындан кечмишди вә дамла-дамла јығылан бу мәһәббәтин көкү чох дәриндә — халгын үрәјиндә иди. Елә бу гејдләр дә бир тәдгигатчы алим марағындан дејил, илләр боју Вурғун ше'ријјәтиндән илһамланан бир үрәјин һәгиги, мүгәддәс севкисиндән јаранмышдыр.

1.

Әллинчи илләрин әввәлләриндә Азәрбајҹан Дөвләт Университетиндә Сәмәд Вурғунун тәләбәләрлә көрүшүндәки һәрарәтли чыхышыны индијә гәдәр унутмамышам. Шаир өз чыхышыны од сөзү илә башлајыб, од сөзү илә дә битирди. Сөзүнүн ҹаны бу иди ки, инсанын үрәјиндә һәмишә хејирхаһ, нәҹиб бир од јанмалыдыр.

Әслиндә шаирин үрәклә, һәрарәтлә тәблиғ етдији хејирхаһ оду онун өзүнә, фәалијјәтинә, јарадыҹылығына даһа чох шамил етмәк олар. Чүнки С. Вурғун бүтүн өмрү боју белә сөнмәз, белә нәҹиб вә хејирхаһ одла јашајыб јаратмышды. Бу одсуз бирҹә мисра белә гәләминдән чыхмамышды.

Бәли, онун варлығында јанан од илһам аловлары иди. Бу аловлары исә дәнизин габаран далғаларына бәнзәтмәк олар. Далғалар дәнизин тәлатүмлү варлығындан јарандығы кими, бу илһам аловлары да булаг кими шаирин синәсиндән күкрәјирди.

О көрүшдән хејли әввәл Азәрбајҹан Јазычылар Иттифагында кечирилән «Кәнҹләр күнү»ндә бөјүк сәнәткарын гаршысында ики ше'р охумушдум. С. Вурғун диггәтлә динләјәндән сонра, «Партија билети» адлы икинҹи ше'ри бәјәнди вә «Әдәбијјат гәзети»нин редактору Әнвәр Әлибәјлијә мүраҹиәтлә «чап едә биләрсән!» деди. Јәгин ки, нечә севиндијими тәсәввүрә кәтирмәк чәтин дејил. Чох-чох сонралар о ше'ри бир дә нәзәрдән кечирәндә һејрәт ичиндә галдым. Чүнки олдугҹа зәифди. Бәс гүдрәтли сәнәткар о јазыны нә үчүн бәјәнмишди! Ихтијарсыз олараг С. Вурғунун университетдәки чыхышыны хатырладым, хејирхаһ одла әлагәдар дедији сөзләрин мә'насы һаггында бир даһа дүшүндүм. О, бөјүк јолун башланғычында тәрәддүдлә дајанан бир кәнҹин голганадыны сындырмаг истәмәмиш, әксинә, ону руһландырмыш, инамыны артырмышды. Даһа дәгиг десәк, ҹаван бир әдәбијјат һәвәскарына өз варлығындакы хејирхаһ одун истисиндән вермишди.

Бу од-алов онун ганында, илијиндә иди. Кур бир шәлаләни сајсыз-һесабсыз чешмәләрсиз тәсәввүрә кәтирмәк мүмкүн олмадығы кими, шаирин һәјатыны вә поезијасыны да бу одсуз-аловсуз дүшүнмәк гејри-мүмкүндүр. Онун поетик сарајынын сүтунлары бу аловларла учалмышды. Одур ки, онун бүтүн руһу, ҹаны, нәфәси башдан-баша әсл поезија илә бағлы иди. С. Вурғун халга севдирән, ону шөһрәт зирвәсинә учалдан да мәһз бу гүдрәт иди.

2.

Илһам алову бүтүн шаирләрә мәхсусдур. Анҹаг С. Вурғунун гәлбиндә јанан бу алов гејри-ади вә сеһрли бир гүввәјә малик иди. Бу алов санки тәкҹә јанан, јандыран, дилим-дилим гызаран од дејилди, онун тәлатүмү, гасырғасы, учушу, учалығы, вүс'әти варды. Бу гүдрәт ону әлчатмаз әнкинликләрә галдырыр, ишыглы, әфсанәви бир дүнјанын гојнуна атырды.

Бу илһам аловлары көзәкөрүнмәз, сеһрли, фәгәт ҹанлы бир варлыг кими јашајырды. Мәнбәји дә түкәнмирди, шәлаләлә кими арды-арасы кәсилмәдән ахыб төкүлүрдү, су торпаға һопан кими сөзләрә, мисралара кечир, онун әсәрләринә әбәди һәрарәт кәтирирди.

Сәмәд Вурғунун бүтүн һәјаты аддым-аддым изләнсә, јарадыҹылығынын илк пилләсиндән тутмуш ән јүксәк зирвәсинә гәдәр кечилән јола нәзәр салынса, бу одун нечә јандығыны, нечә аловландығыны, нечә шәфәг сачдығыны ачыг-ајдын көрмәк олар. Од сәнәткарын варлығындан бүтүн әсәрләринә кечиб, һәр бәнддә, һәр мисрада, һәр сөздә көз-көз галыб. Ше'рләри, поемалары бир күзкү кимидир, онун күнәш варлығындан гопан шуаларын әкси күзкүдә һәмишә көрүнүр. С. Вурғунун ишыглы ганадына чеврилән бу од јана-јана онун илһамынын гырмызы јелкәни олду. Бу аловлары јандыран јүксәк мәсләк вә бөјүк ешг иди. С. Вурғун сон нәфәсинә гәдәр нурлу амалларла јашамыш, халгына, вәтәнинә дәриндән бағлы олмушдур. Илһам аловлары онун поезијасынын күчүнү, әлванлығыны, аһәнкини артыран, көзәлләшдирән вә камилләшдирән әсас амилдир. Бәшәри һиссләрлә долу олан әсәрләринин сеһри дә елә мәһз бу илһам аловлары илә әлагәдарды.

Шаирин әлван палитрасында һејрәтамиз садәлик вар. С. Вурғун рәнкләри бир-биринә гатыб сәрт вә мүрәккәб бојалар јаратмағы севмирди. Онун илһам аловлары илк бахышда ади көрүнән сөзә, ифадәјә әбәди һәјат верирди. Она көрә дә бу ади сөзләр Вурғун гәләминин тәмасы илә дәјишир, дәрин мә'на кәсб едир, фүсункар бир көзәллијә малик олурду. Мәсәлән, ашағыдакы ики мисраја диггәт јетирәк:

Мәним тәбиәтә бир суалым вар:
Өләрми бунлары көрән сәнәткар?!

Көрүндүјү кими, бурада тәкҹә бәдии суал истисна едилсә, һеч бир тәсвир васитәләриндән — мәҹаздан, бәнзәтмәдән, истиарәдән истифадә олунмамышдыр. Амма бу мисралар көзәлдир, поетикдир, јаддагаландыр. Һәтта бир поеманын мә'налы вә тутарлы сонлуғудур. Нә үчүн бу ики мисра белә күчлү, белә јахшы чыхмышдыр? Сирри нәдәдир? Ахы диггәтлә бахылса, бу мисралар ади данышыг дилиндән фәргләнмир. Нијә бәс белә мүвәффәгијјәтлидир? Һәр шејдән әввәл јухарыда дедијимиз кими, бу мисралар илһам аловларындан доғмушдур, исти вә һәрарәтлидир. Илләр кечсә дә, бу һәрарәт сојумамышдыр. Илк бахышда ади вә садә көрүнән мисраларын архасында көзәлликдән доған күчлү һејрәтин тәбии ифадәси вар. Шаир бу һејрәт һиссини бәдии суал шәклиндә, ади вә садә сөзләрлә даһа поетик, даһа көзәл вермәјә наил олмушдур. Белә мисралар, бејтләр, бәндләр С. Вурғун јарадыҹылығынын әсасыны тәшкил едир. Һансы ше'рини көтүрсәк, орада белә мисралар көрә биләрик. Мәшһур гошмаларындан бириндә белә бир бәнд вар:

Сән бизим елләрин руһуна бир бах!

Биздән инҹимәмиш бир әзиз гонаг,
Нишанлы гызларын көрүшдән габаг
Телини сајмағы јадыма дүшдү.

Бу парчада да бәдии тәсвир васитәләриндән, демәк олар ки, истифадә олунмајыб. Мисралары нәсрә чевирәндә сөзләрин адилијинә вә садәлијинә һејрәт етмәмәк мүмкүн дејил. Бу бәндин, еләҹә дә бүтүн ше'рин мүвәффәгијјәти, көзәллији, поетиклији ондадыр ки, һәр сөздә, һәр мисрада шаирин одлу нәфәси дујулур.

3.

Илһам аловлары һәмишә ејни сәвијјәдә, ејни дәрәҹәдә олмамышдыр. Јарадыҹылығынын илк илләриндә һәлә алов јох, түстү варды. Дәринликдә нәсә алышырды. Анҹаг истилији бүтүн варлығыны бүрүмәмишди. Отузунҹу илләрә гәдәр јазылмыш ше'рләри нәзәрдән кечирилсә, дујмаг олар ки, шаир һәлә ахтарыр, тәрәддүд кечирир, һәјатдан, замандан кери галмаг истәмир, мәгсәдинә чатмаг үчүн јоллар сечир. Бу дөвр бир нөв бөјүк учуш үчүн һазырлыг дөврүдүр. Тонгал бирдән-бирә алыша билмәз. Ону кур јандырмаг үчүн одун јығмаг лазымдыр, јаваш-јаваш алышдырмаг лазымдыр. Отузунҹу илләрин әввәлләриндән сәнәт зирвәсинә доғру сүр'әт көтүрән шаир поетик тонгалыны артыг јандырмышды:

Бахырам Ленинин китабларына
Дәстәдән керидә галмамаг үчүн!

Бу мисралар өз чығырыны, јолуну тапдығыны көстәрди; бу чығырла, бу јолла инамла, сүр'әтлә ирәлиләди. Јандырдығы тонгал алышды, од сача-сача курлашмаға башлады. Аловларын дилләри сүтун-сүтун галхды, бүтүн варлығыны бүрүдү. Одур ки, бу илләрдә кечә-күндүз ишләди, бир-биринин далынҹа бир-бириндән көзәл әсәрләр јазыб јаратды. Дилләр әзбәри олан ше'рләр, поемалар јазды. «Вагиф» кими шаһ әсәр мејдана гојду. Бу илләр онун јарадыҹылығынын ән гызғын, ән гајнар дөврү иди. Бу јарадыҹылыг дөврүнүн мисли-бәрабәри јох иди, илк кәнҹлик, мәһәббәт дөврү кими үлвиликлә, сафлыгла, учалыгла бәрг сачырды, шәфәг-шәфәг јанырды. Бу дөврдә С. Вурғун көзәл поемалары јазыр. Бу поемалар чап олунан кими дәрһал охуҹулар арасында јајылыр, севилирди. Һәлә ше'рләри! Онун синәсиндән тәзә-тәр баһар чичәкләри кими төкүлүрдү. Илһамы елә чағлајырды ки! Шаир кечә-күндүз јаныр, еһтирасла, ҹошғунлугла, түкәнмәз енержи илә јазыб јарадырды:

Дәнизләр мүрәккәб, мешәләр гәләм
Олса да, көнлүмүн битмәз нәғмәси!

Көркәмли алим Ҹәфәр Хәндан университетдә охудуғу мүһазирәләрдән бириндә демишди ки, С. Вурғун «Бәсти» поемасыны 4 саата јазмышдыр. Бу, бәлкә дә, дәгиг дејил. Лакин илһам аловлары јада дүшәндә, һәмин фикрә инанмаг олар. Бајрон бир поемасыны бир кечәјә јазыб битирдији кими, С. Вурғунун да «Бәсти»ни 4 саата јазмасы тәбии шејдир.

Шаир һәмин илләрдә дикәр поемаларыны да ејни илһамла јазмышдыр. «Өлүм күрсүсү» вә «26-лар» башдан-баша ојнаг, рәван, тәбии вә долғун мисраларла долудур. Бу мисралар ҹошғунлугла ахан дағ чајы кимидир. Онларын һәдсиз тәбиилији, үрәјә јатымлығы, ән үмдәси исә, һәрарәтли олмасы охуҹуда бөјүк мараг вә мәһәббәт ојадырды.

Гырхынҹы илләрдә дә бу аловлар өз курлуғуну итирмәди. Далбадал јаздығы поемаларла јанашы, «Ханлар», «Фәрһад вә Ширин» кими драм әсәрләри мејдана чыхды. Илһам аловлары онун мәһсулдар вә кәркин ишләмәсинә, гол-ганад ачмасына, сәмт күләјинә дүшмүш јелкәнли гајыг кими рәван үзмәсинә көмәк едирди. Кур-кур јанан аловларын ән јүксәк зирвәси, бәлкә дә, «Азәрбајҹан» ше'ридир. Бу ше'рин мисралары санки тәбиәтин өзүндән доғмушдур. Бу, ше'рдән даһа чох мө'ҹүзәдир — шаир илһамынын вә хәјалынын мө'ҹүзәси!

Билсин ана торпаг, ешитсин Вәтән,
Мүсәлләһ әскәрәм мән дә бу күндән!

Дилләр әзбәри олан вә Бөјүк Вәтән мүһарибәсинин илк күнләриндә гурурла сәсләнән бу мисраларын сеһрли гүввәси јенә илһам аловлары илә бағлыдыр. Һәтта ајрылыгда «мүсәлләһ» сөзүнүн аз ишләнмәсинә бахмајараг, С. Вурғун ону бөјүк усталыг вә маһарәтлә јериндә ишләтмәји баҹармышдыр. Санки һәмин сөзү башга сөзлә әвәз етмәк олмаз, бу мүмкүн дејил. Бәлкә дә, башга бир шаирин дилиндә бу сөз белә көзәл, белә мә'налы сәсләнмәзди. Мүһарибәнин илк илләриндә аз гала һәр күн ше'р јазан С. Вурғун сон дәрәҹә гәзәбләнмишди, онун гәләми од сачырды. Үрәјиндән јаған бу гәзәб аловлары мисралара чеврилдикҹә дүшмәнләрә күллә кими дәјирди. Бә'зән гәзәб севки илә әвәз олунурду. Бу заман ҹәбһәдә гәһрәманлыг көстәрән ҹәсурлар һаггында, садә кәнд гызы Гызханымын һүнәри һаггында мәһәббәтлә јазырды. Бир әскәр өмрүнүн сон чағында һәкимә мүраҹиәтлә бычағыны бир ан сахламасыны хаһиш едир. С. Вурғунун башга ше'риндән јох, мәһз «Азәрбајҹан» ше'риндән бир бәнд охујур вә әбәди көзләрини

јумур. Бу тәʼсирли һадисә лиризмлә долу көзәл вә унудулмаз шеʼрә чеврилир.

Гырхынчы илләрин ахырларында вә әллинчи илләрин әвәлләриндә дә шаирин илһам аловлары кур јаныр. Бөјүк шаирин әсәрләринин сиглəти даһа да артыр, јүксәк дәрәчәдә тәмкинлик, ағырлыг, ләнкәр өзүнү бүрузә верир, белә демәк чаиздирсә, чылғынлыг вә чошғунлуг мүдрикликлә әвәз олунур, лакин гәләмә алдығы мөвзу илә әлагәдар бу кејфијјәтләр тез-тез бир-бирини әвәз едир. С. Вурғун бир зәнчинин арзуларындан јазаркән јенә чошур, јенә илһам аловлары кур-кур јаныр:

Онун гара көзләриндән бир
илдырым чахды кечди,
Үрәјинин гызыл ганы
үрәјимдән ахды кечди!

Поема баштан-баша белә одлу мисралардан ибарәтдир. Әсәр бирнәфәсә, бөјүк еһтирасла, бөјүк јанғы илә јазылыб. Һеч јанда, һәтта бир мисрада белә нәфәси тәнкимәјиб. Мисраларын ахычылығы, рәванлығы, һәрарәти, мәʼнасы, фикри, чошғунлуғу, бәдии тәсвир васитәләри бир дәнизин дамлалары кими вәһдәтдәдир, онлары бир-бирндән ајырмаг олмаз. Бу сөзләри ејни илә бөјүк илһамын мәһсулу олан мәшһур «Јандырылмыш китаблар» шеʼри һаггында да демәк олар:

Бир варагла тарихләри, утан
мәним гаршымда,
Анам Томрис кәсмәдими
Кејхосровун башыны!
Короғлунун, Сәттәрханын
чәләнки вар башымда,
Нәсилләрим гојмајачаг даш
үстүндә дашыны,
Анам Томрис кәсмәдими
Кејхосровун башыны!

Муған торпағы һаггында јазылмыш поема исә тамам ајры мөвзудадыр. Бурада халгын талеји, зәһмәти, сәадәти гәләмә алынмышдыр. Әлбәттә, «Зәнчинин арзулары»ндакы чошғунлуг бурада јохдур, лакин Муған һаггында, Күр вә чејран һаггында јазылан мисраларда нә гәдәр бөјүк тәмкин вар, тәсвирләрдәки реаллыг вә дәгиглик нә гәдәр көзәлдир! Јахуд шаирин сүрүчүсү илә јол кетмәси, чобанла сөһбәти олдугча хошдур. Бу парчаларда сакит вә һәзин бир лиризм һөкм сүрүр. Сарванла, Манја Кәримова илә бағлы фәсилләрдә дәрин дүшүнчә, тәмкин көрүрүк. Шаир бирдән елә чошур ки, илһам аловлары јенә кур-кур јаныр:

Кичичик бир судур јер үзүндә
Күр,
Бахсан бу дүнјанын
хәритәсинә.
Бәс нијә гәлбимдә үмман
дөјүнүр,
Мән гулаг асдыгча онун
сәсинә?!

Бу бәнд вәтән севкисинин ән көзәл, ән парлаг ифадәсидир, орижиналдыр, бәдии чәһәтдән гүввәтлидир. Һәм торпаға мәһәббәт, һәм гүрур һисси, ифтихар һисси, һәм Күрүн әзәмәти, бөјүклүјү, һәм дә доғма вәтән севкиси бу бәнддә күнәш бир дамлада әкс олунан кими әкс олунмушдур. Бу бәнд бөјүк поема-симфонијанын ән күчлү вә апарычы нәгәраты кими сәсләнир, әсәрин руһуна вә чанына чеврилир. Белә парчалар исә «Муған» поемасында чохдур.

«Аврoпа хатирәләри» силсилә шеʼрләриндә, «Ајкүн», «Заманын бајрагдары» поемаларында шаирин илһам аловлары јенә ејни сәвијјәдә дејил. Бәʼзән кур јаныр, бәʼзән исә сәнкијир. Гәрибәдир ки, бу һалын өзү дә онун јарадычылығына зијан кәтирмир, «Марксын гәбри үстүндә» шеʼриндәки мисралар су кими ахмыр, анчаг күчлүдүр, гырылмаздыр, тутарлы вә мөһкәмдир. «Зијафәт» шеʼриндәки мисралара мурачиәт едәк:

Додагларда күлүш, үрәкләрдә
кин,
Гурду танıјарлар гурд
бахышындан.
Дејин, шеʼр јазан бир
болшевикин
Гәлби ачыларммы лорд
алгышындан!

Бу мисраларын мәнтиги вә поетик күчү, гүввәси көз габағындадыр. Бу бәнддәки бир сөзү, бир мисраны белә көтүрмәк олмаз — мәʼна вә фикир позулар. Бүтүн шеʼр беләчә күчлү мисралардан ибарәтдир.

4.

Шаирин илһам аловлары јаваш-јаваш чәкилир, јериндә јандыран-јахан, гыпгырмызы көзәрән көзләр галыр. Ајдындыр ки, бу көзләрин өмрү узун дејил. Нә гәдәр чох јанса да, сөнмәјә доғру кедир. Көзләмәк олардыр ки, бу вахт онун јаздығы әсәрләр солғун, тәʼсирсиз олар. Анчаг јох! С. Вурғунун бу дөврдә јаздығы шеʼрләр классик сәнәт нүмунәсинә чеврилди. «Шаир, нә тез гочалдын сән!», «Мән тәләсмирәм...», «Кәдәкчә» шеʼрләри онун илһамынын көз-көз јандығыны көстәрирди. Нә гәдәр ки, бу көзләр сөнмәмишди, С. Вурғун јенә бөјүк поезија илә јашајырды. Кәлбәчәр дағларында ашыг Шәмширлә көрүшәркән бәдаһәтән дедији шеʼрин һәр мисрасы бу көзләрин гығылчымлары илә ишыгланырды. Бу шеʼрлә вахтилә јаздығы «Јадыма дүшдү» поемасы арасында үзви бир јахынлыг вә доғмалыг вардыр:

Бәхт мәни бу јерә гонаг
көндәрди,
Кедирәм, јамандыр ајрылыг
дәрди;
Демә Сәмәд Вурғун
кәлди-кедәрди,
Унутмаз бу оба, бу маһал
мәни!

Фикрәт
Һәшимов.
Чех рәссамы Јозеф
Азәрбајчанда.